

Tasavvuf ve Menâkıb

yazar Mehmed Bahâeddin Efendi,
nşr. Halil İbrahim Şimşek
(Ankara: Nasihat Yayınları, 2017)

Sûfîsm and Legend written by Mehmed Bahâeddin Efendi, published
by Khalil Ibrahim Shimshek (Ankara: Nasihat Publishing, 2017)

Değerlendiren | Reviewed by
Hamit Demir

Arş., Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Res. Asst., Sivas Cumhuriyet University
İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology
Tasavvuf Ana Bilim Dalı Department of Sûfîsm
Sivas | Türkiye Sivas | Turkey
hamitdemir@cumhuriyet.edu.tr orcid.org/0000-0002-5930-0249

Atıf | Cite as:

Demir, Hamit. "*Tasavvuf ve Menâkıb*, yazar Mehmed Bahâeddin Efendi, nşr. Halil İbrahim Şimşek (Ankara: Nasihat Yayınları, 2017) [*Sûfîsm and Legend* by Mehmed Bahâeddin Efendi, published by Khalil Ibrahim Shimshek (Ankara: Nasihat Publishing, 2017)]". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 431-438.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences.
Tokat | Turkey.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

“Muhabbetten daha yakın bir yakınlık, adâvetten daha uzak bir uzaklık yoktur”.

Tam künyesi *Tasavvuf ve Menâkıb-ı Kibâr-ı Meşâyih-i Silsile-i Nakşbendiyye-i Müceddidiyye-i Hâliidiyye* olan eser, Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi'nin oğlu Mehmed Bahâeddin Efendi tarafından kaleme alınmış, Mustafa Hâkî Efendi'ye kadar ulaşan Nakşbendiyye silsilesindeki meşâyihün biyografilerini ve menkabelerini içeren Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir risaledir. Eserin iki nüshası olup ikinci nüsha birinci üzerinde yapılan tashih ve düzenleme neticesinde vücuda gelmiştir. Halil İbrahim Şimşek'in verdiği bilgiye göre bahsi geçen orijinal nüsha, silsilenin muasır temsilcisi H. Hamidettin Ateş Efendi'ye Bahâeddin Efendi'nin oğlu Nureddin Efendi tarafından, muhafaza ve neşredilmesi amacıyla hediye edilmiş olup, şu anda Darendeli H. Hulûsi Ateş Şeyhzâdeoğlu Özel Kitaplığı'ndadır.

Müellif Bahâeddin Efendi'nin kendi hayatından bahsetmesi eserin bir tür otobiyografi hüviyetine bürünmesini sağlamıştır. Buna göre Bahâeddin Efendi 1902 yılında Tokat'ta doğmuş, 1908 yılında babası Mustafa Hâkî Efendi'nin Meclis-i Meb'ûsan'a seçilmesiyle İstanbul'a yerleşmiş, babasından ve halifesi Mustafa Takî Efendi'den manevi eğitimini tamamlamış bir şahsiyettir. Pederinin irtihalinden sonra Anadolu'daki ihvan kitlesinin bölünmemesini arzu ederek Şam'a taşınmış olan Bahâeddin Efendi orada irşâd faaliyetlerini sürdürmüş ve 1964 yılında vefat etmiştir.

Eser, Nakşbendîlik, Müceddidîlik ve Hâlidîlik alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Halil İbrahim Şimşek tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış ve yayınlanmıştır. Her ne kadar ilmî açıdan bu tarz eserlerin asıl haliyle Latin harflerine aktararak yayınlanması esas ise de okuyucu kitlenin istifadesini kolaylaştırmak amacıyla böyle bir tercihte bulunulmuştur.

Bahâeddin Efendi, bir mukaddime ve Nakşibendiyye şeyhlerinin menkabe ve sözlerini içeren bir ana bölümden oluşan esere kadim geleneğe uyarak Besmele, Hamdele ve Salvele ile başlamaktadır. Sonrasında ise velâyet tasnifi, takva, Allah dostlarının bâtinî halleri, dindarlık ve manevî tecrübe bağlamında insanların tabakaları, ilim ve âlimlerin mertebeleri, mahviyet ve fenâ, keramet ve istidrâc, tasavvufun ortaya çıkışı, muhabbet ve nisbet, menkabelerin faydaları, manevi kabulün alameti, bâtin ilmi gibi tasavvuf tarihine, ıstılahına, tartışmalı meselelerine, varlık ve bilgi nazariyesine taalluk eden bazı konuları ele almaktadır.

Menkabe anlatmak tasavvuf tarihinde insanları ideale teşvik etmek bakımından kullanılan bir yöntem olagelmıştır. Bahâeddin Efendi'ye göre

de menkabe anlatmanın faydası sâlike hakiki sûfi prototipleri sunarak kendisini değerlendirmesini sağlamaktır. “Bir kavmin hikayesini iştirmekteki en basit fayda insanın kendi halleri ve fiillerinin onlarınki gibi olmadığını bilmesidir. Bu suretle kendi kusurlarını itiraf etmiş olur ve ki-birden kurtulur.” Şu halde Bahâeddin Efendi’ye göre menkabe dinlemek, muhâsebe-i nefis vesilesi ve bir tür manevî terbiye yöntemidir.

Eserde insanlar sûfiler ve sâlikler şeklinde genel iki gruba ayrılmış, sûfiler de kendi içinde iki grupta ele alınmıştır. Hz. Peygamber’e (sav) tam bağlılıkla manevî vuslata erişip irşad vazifesini alanlar ve cem ve fenâyı tecrübe etmiş ancak fark ve bekâya erişemedikleri için irşada ehil olmayanlar sûfi olarak değerlendirilmiştir. Sâlikler de kendi içinde mutasavvıflar ve melâmîler şeklinde ikiye ayrılmış, melâmîler ise zâhidler, âbidler, fakirler, hâdimler, muhibler şeklinde beş başlıkta incelenmiştir. Şu haliyle bu tasnif özgün bir yapı arz etmektedir. Bahâeddin Efendi her bir gruba dair açıklamalarında yer yer ayetlere, hadislere, tasavvuf klasiklerine müracaat etmiş, zümreler arasındaki farkları ortaya koymaya çalışmıştır. Söz gelimi melâmî ile sûfi farklı kavramlar olup ihlas ve sıdkı elde etmeye çalışana melâmî, ilâhî cezbe ve inayet vesilesiyle benlik perdelerinden tamamen sıyrılmış olana da sûfi denmiştir. Başka bir deyişle melâmî ihlası talep eden (muhtlis), sûfi ise ihlası elde eden (muhtlas) kimsedir. Bir diğer ıstılah tahlil ise ârif ve muhtlis kavramları arasındadır. Buna göre Hakk’ın kendini müşâhede ettiğini bilerek amel eden muhtlis, Hakk’ı müşâhede ederek amel eden ârifdir.

Mukaddimede mahiyet ve fenâ haline erişen bazı şeyhlerin istemsizce konuştukları, bunların ilâhî sarhoşluktan dolayı mazur görüldüklerinden söz edilir. Bazı şeyhler de sâlikleri teşvik ve hakikati iddiacıların tasvirlerinden ve batıla sevk eden şüphelerden korumak maksadıyla kendilerine açılan manaları bilinçli olarak izhar ederler. Bahâeddin Efendi bu açıklamaları ile sûfilere mahsus bilgi kaynaklarını ve sûfilerden sadır olan sözleri mutlak doğru kabul etmediğini zımnen ifade etmektedir. Bununla birlikte tasavvuf literatüründe yer alan “keşfinde yanıldı” ifadesi keşfin ve keşfin kaynaklığında ortaya atılan yorumların diğer sûfiler tarafından da mutlak ve yegâne kabul edilmediğini gösteren bir delildir. Şunu da belirtmeliyiz ki tasavvuf tarihinde keşfinde yanılmış şeyhler olduğu kadar onları düzelten musahhihler de vardır. Bahâeddin Efendi’ye göre İmâm-ı Rabbânî *Mektûbât*’ı bu konuda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Bahâeddin Efendi mukaddimesine son verirken Nakşbendiyeye tarika-

tının karakteristik özelliklerinden bahseder. Uzlet, riyazet ve semâ' gibi uygulamaların, vecd ve tevâcüd gibi hallerin Nakşbendiyye tarikatında yer almadığını belirtir. Zira ona göre bütün bu ritüeller sünnet dışı olup Nakşîlik ehl-i sünnet itikadı, sünnet-i seniyyeye ittiba, zâhirî ve bâtinî edeplere riayet, hafî zikre devam, muhabbet ve murakabe esasları üzerine kuruludur. Bahâeddin Efendi'nin bu görüşleri Nakşîliğin aşk esasına dayalı tarîk-i şüttâr sınıfında olduğunu göstermektedir. Bir diğer göze çarpan husus ise eserin diğer bölümlerinde de sık sık vurgulandığı gibi Bahâeddin Efendi'nin aidiyet duyduğu tasavvuf geleneğini, İmâm-ı Rabbânî fikirleri ekseninde anladığı ve anlatmaya çalıştığıdır. Nitekim açık bir ifade ile Nakşbendî-Müceddidî geleneğin tasavvuf anlayışını anlamak isteyenlerin Mektûbât-ı Rabbânî'yi dikkatlice okumalarını tavsiye etmektedir. Müceddidî geleneğe göre şeriat iman, amel ve ihlas cüzlerinden oluşmakta, tarikat ise ihlası elde etmenin mektebi olarak görülmektedir. Ayrıca sünnet-i seniyye ve ashabın tatbikatı amelin kiblesi olarak tavsif edilmiştir. Özetle ifade etmek gerekirse Bahâeddin Efendi'nin de benimsediği görüşe göre şeriatsız tarikat batıl, sünnete uygun olmayan amel atıldır.

Eserde Nakşbendî-Müceddidî-Hâlidî geleneğin kurucu pirleri olarak kabul edilen Muhammed Bahâeddin Nakşbendî, İmâm-ı Rabbânî ve Mevlana Hâlid-i Bağdâdî detaylıca konu edilmiştir. Ayrıca Nakşî silsilesinin dayandırıldığı isim olması hasebiyle Hz. Ebu Bekir, Şah-ı Nakşbend'in üveysî yolla istifade ettiği ve tarikatın esaslarını belirleyen Abdulhâlık Gücdevânî, İstanbul'un fethinde manevî rolünden söz edilen Ubeydullah Ahrar, mektûbâtıyla geleneğe damgasını vurmuş olan Muhammed Masum ve müellifin babası olan Mustafa Hâkî Efendi'ye dair bilgiler oldukça geniş bir şekilde ele alınırken sair meşâyîha dair bölümler son derece kısa ve temel bilgileri ihtiva eder şekilde aktarılmıştır.

Eserin bir diğer özelliği Nakşbendî olmayan şeyhlerin sözlerine de yer vermesidir. Dolayısıyla tarikatların ve farklı geleneklerin bizzat sûfilerce bir tefrika unsuru değil zenginlik olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Faslı sûfî, Şazilî şeyhi Ebu'l-Abbâs el-Mursî'nin "vaktin karanlığı arttıkça velinin aydınlığı zorunlu olarak kuvvetlenir" ifadesi eserde yer almaktadır. Bahâeddin Efendi bu sözü eserine alarak, zamanın ilerlemesiyle maneviyat ve velayet hususunda bir zayıflama olmayacağını belirtmektedir.

Eserde yer yer âyet ve hadislerle yapılan işârî yorumlara rastlamak

mümkündür. Söz gelimi “eziyet veren şeyi yoldan kaldırmak sadakadır” hadisindeki eziyet nefis olarak yol ise tarikat olarak yorumlanmıştır. Buna göre manevi mertebeleri kat etmek isteyen kimse nefisini aradan çıkarmalıdır.

Âyet ve hadislerin referans bilgileri dipnotlarda aktarılmıştır. Müellifin der-kenar olarak kaydettiği bazı bilgiler de dipnotlarda yerini almıştır. Ayrıca Halil İbrahim Şimşek Hocanın müellifi tashih eden açıklamaları ve mühim gördüğü bazı bilgileri dipnot olarak eklediği görülmektedir. Söz gelimi Bahâeddin Efendi Kübreviyye ve Nurbahşiyye tarikatlarının kesildiğini ifade ederken Halil İbrahim Şimşek bu tarikatların devam eden silsileleri olduğunu belirtmektedir. Bir diğer örnekte ise Muhammed Masum’un vefat tarihi Bahâeddin Efendi tarafından 18 Haziran 1679 şeklinde kaydedilmiştir. Halil İbrahim Şimşek ise bunun bir hata ürünü olduğunu düşünerek doğru tarihin 17 Ağustos 1668 olduğunu ifade etmiştir. Dipnotlarda bilgi ilave edilmesinin örneği ise hayatlarından çok kısa bahsedilen Muhammed Derviş ve Muhammed Emkenegî’ye dair bazı bilgilerin Halil İbrahim Şimşek’in daha önce Kadir Özköse ile birlikte hazırladığı *Altın Silsile’den Altın Halkalar* adlı eserden aktardığı pasajları dipnot halinde bu çalışmaya ekleyerek okuyucunun daha geniş bilgilere ulaşmasını sağlamasıdır.

Her bir şeyhten bahsedilirken doğum yerleri ve tarihleri, isimleri ve künyeleri, varsa neseplerine dair bilgiler, sözleri, halleri ve kerametleri, vasıfları, vefatlarına dair anlatılar ve vefat tarihleri, öne çıkan yönleri, şeyhlerine intisapları, tasavvufa dair konularda serdettikleri görüşleri kaydedilmiştir.

Şu ana kadar eserin şekil ve muhteva unsurlarına dair genel özellikler aktarılırken bundan sonra eserin konu ettiği bazı şeyhler, öne çıkan ve dikkat çeken bazı konular sunulmuştur.

Muhammed Parsa’nın *Faslu’l-hitâb* adlı eserinden nakille diğer üç halife de dahil ashâbın hepsinin bâtın ilimlerini Hz. Ebu Bekir’den tamamladıkları ifade edilmiştir. Buna göre Hz. Ebu Bekir Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin şeyhidir. Yani onun hilafeti sadece siyaset ve devlet başkanlığı ile sınırlı olmayıp Hz. Peygamber’in manevi vazifelerini deruhte etmeyi de kapsamaktadır. Kanaatimizce ashâbın tamamının bâtın ilmini tamamladıklarını söylemek tartışılabilir bir iddiadır. Zira bütün ashâbın manevî ilerleme kaydettiklerini söylemekle bâtın ilimlerini tamamladıklarını söylemek aynı şey olmasa gerektir.

Bâyezîd-i Bistâmî başlığında da dikkat çekici bir rüyayı nakletmek istiyoruz. Rivayete göre vefatından sonra birisi Bistâmî'yi rüyasında görmüş ve kendisine nasıl muamele edildiğini sormuştur. Bistâmî ise kendisine “ne getirdin” diye sorulduğunu buna mukabil “bir fakir padişahın kapısına geldiğinde ne getirdin diye sormazlar, belki ne istersin diye sorarlar” diye cevap verdiğini söylemiştir. İlgili diyalogun rüyadan nakledilmesi bir yana Allah'ın rahmetini çok çarpıcı bir benzetme ile ortaya koyduğunu ifade etmeliyiz.

Bilindiği üzere Nakşbendî tarikatının dayandığı on bir esas *Kelimât-ı Kudsiyye* olarak adlandırılmıştır. Bu on bir esasın sekiz tanesi Abdülhâlik-ı Gucdüvânî tarafından vukûf-i kalbî, vukûf-i adedî ve vukûf-i zamânî ise Bahâeddin Nakşbend tarafından ihdas edilmiştir. Ancak eserde bu ayırma dair bir bilgi aktarılmamış olup bütün esaslar Abdülhâlik-ı Gucdüvânî başlığında açıklanmıştır. Kanaatimizce Bahâeddin Efendi on bir esasın bir arada sunulması gerektiğini düşünerek böyle bir tercihte bulunmuş, Halil İbrahim Şimşek ise konuya dair bir açıklama yapma gereği duymamıştır.

On bir esastan biri olan *halvet der encümen* bahsinde Şah-ı Nakşbend'in tarikatını “sohbet yolu” olarak tanımlamasına dikkat çekilmiştir. Sohbette elde edilecek olan manevî istifade ise ihvanların birbirlerinde tam fani olmalarına bağlanmıştır. Şu halde genellikle fenâ fi'ş-şeyh ile başlatılan fenâ mertebelerinin de fenâ fi'l-ihvân ile başlatıldığını anlamaktayız. Bu anlayışa göre tarikat kardeşinde fani olmayan şeyhinde, şeyhinde fani olmayan Resulullah'ta, onda fani olmayan ise Allah'ta fani olamaz.

Eserde nakledildiğine göre Şah-ı Nakşbend'e silsilesinin kime ulaştığı sorulunca “silsile ile hiçbir kimse bir yere erişemez” diye cevap vermiş, tarikatın bir takım zahiri ritüeller ve sözlü nispetler olarak görülmemesi gerektiğini, temel meselenin kalben kurulacak muhabbet bağı ve şeyhlerin izinden gitmek olduğunu ifade etmiştir.

Kelâmî tartışmaların odağında olan ve kelam âlimlerinin de ittifak edemedikleri rü'yetullah konusu da eserde yer bulmuştur. Rivayete göre Buhara âlimleri rü'yetullâhın kalben mümkün olup olmadığı konusunda tartışmışlar, bir neticeye varamayınca Alâeddin Attâr'ı hakem tayin etmişlerdir. Hâce Alâeddin âlimlere yanında üç gün sükût üzere durmalarını tavsiye etmiş ve 3 günün sonunda âlimler rü'yetullahın kalben mümkün olduğunu tasdik etmişlerdir. Anlaşıldığına göre Hâce Alâeddin manevi tasarrufu ile âlimlerin rü'yetullahı (bir bakıma müşâhede) rûhî olarak tecrübe etmelerini sağlamıştır.

Alâeddin Attâr'a nispet edilen *nefy-i mürşid* bahsi de dikkat çekici bir konudur. Buna göre mürşid de mâsivâ zümresinden olup nihai noktada onun da nefyedilmesi gerekmektedir. Ancak mürşid, Allah'a taallukun vesilesi olduğu için onun rızasını gözetmek lazımdır.

Eserde Nakşî silsilenin bir halkası olarak takdim edilmemekle birlikte Şâh-ı Nakşbend'in halifesi olan ve onun sözlerini *Risâle-i Kudsiyye* adlı eserinde toplayan Muhammed Parsa için ayrı bir başlık açılmıştır. Bu bölümde kendisine Parsa denmesinin sebebi, Şâh-ı Nakşbend ile olan münasebeti, onun vefatından sonra Alâeddin Attâr'a tabi olması, kerametleri, sükûtu telkin eden sözleri, hac vazifesinden sonra Medine'de vefat etmesi konu edilmiştir.

Hâce Ubeydullah Ahrar, Nakşbendî nisbetinin gücü, birçok şeyhten istifade etmesi, evliya kabirlerini ziyareti ve insanlara hizmeti düstur edinmesi cihetiyle Nakşbendî-i Sâni diye adlandırılmıştır. Hâce Ubeydullah Ahrar'a dair yapılmış çalışmalarda böyle bir bilgiye rastlayamadığımızı belirterek Bahâeddin Efendi'nin de bu lakabı Halvetî gelenekte var olan *pîr-i sâni* anlayışını kastederek kullanmadığını ifade edelim. Hâce Ubeydullah'ın Şâh-ı Nakşbend'e olan mezkur benzerlikleri ve tarikatın yayılmasına olan ciddi katkıları böyle tavsif edilmesini beraberinde getirmiştir.

İmâm-ı Rabbânî'nin *bid'at-ı hasene* ve *bid'at-ı seyyie* ayrımı yapmaksızın bütün bid'atleri batıl görmesi de ele alınmıştır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre her bidat bir sünneti kaldırmaktadır veya bir sünnete ilavede bulunmaktadır ki bu da aslında sünneti ortadan kaldırmaktır. Şu halde güzel bidat yoktur.

20. yüzyıl Nakşî şeyhlerinden ve Meclis-i Meb'ûsan üyelerinden Mustafa Hâkî Efendi'nin hayatının bizzat oğlu tarafından kaydedilmiş olması, eseri kıymetli kılan en önemli hususlardan olsa gerektir. Mustafa Hâkî Efendi'nin soyunun Faslı Şazilî sûfi Abdusselam b. Meşîş vasıtasıyla Hz. Hasan'a uzanması (daha önce yapılan çalışmalarda bu bilgiye rastlanmamıştır), istifade ettiği şahsiyetler, seyahatleri, tasavvufa dair görüşleri okuyucuya sunulmaktadır. Özellikle tasavvufu şariat ve sünnet-i seniyyeye ittiba, zâhirî ve bâtinî adaba riayet şeklinde anlayıp, keramete itibar etmeyen Hâkî Efendi istikameti şiar edinmiş mutedil bir sûfi görüntüsü arz etmektedir. Onun keramete dair söylediği "bizim elimizden zuhur eden o şeylerden (kerametler) biz mahcubuz, zira bizden istenen kulluktur" sözü bütün bir tasavvuf anlayışını özetler mahiyettedir.

Eserin sonunda ekler kısmı yer almaktadır. Bu bölümde Mevlana Halid'in yazdığı Farsça silsile, silsilenin es-Seyyid Osman Hulusi Efendi ekolünde okunan şekli, Çorumlu Mustafa Rûmî Şîrânî'nin nazmettiği Türkçe silsile, Mehmet Bahâeddin Efendi'nin bazı mektupları, İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi'nin Bahâddin Efendi'ye yazdığı mektuplar, es-Seyyid Osman Hulusi Efendi'nin Mehmed Bahâeddin Efendi'nin kabir kitabesine yazdığı beyitler, kitabın orijinal nüshasının giriş ve fihrist sayfası, Mustafa Hâkî Efendi'nin fotoğrafı, müellifin fotoğrafı, Mustafa Hâkî Efendi ve ailesinin nüfus kaydı yer almaktadır.

Özetleyecek olursak incelememize konu olan bu eser özellikle Hâlidî kolun Hâkî Efendi'ye uzanan şeyhlerini tanıtmaya, sâbık şeyhlere dair bazı özgün bilgiler sunması, tasavvuf kavramlarına dair yaptığı tanımlar ve en önemlisi de Hâkî Efendi'nin hayatını oğlundan nakille kaydetmesi açısından özgünlük arz etmektedir. Ayrıca Nakşbendî-Müceddidî-Hâlidî-Hâkî geleneğinin temel prensiplerini ve silsiledeki bütün şeyhlerin biyografilerini bir arada sunması açısından araştırmacıların ilgisini beklemektedir.